

16642

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆՍՏԻԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

№ 22

№ 22

Պրոլետարները բոլոր երկրներին, միացե՛ք!

Ա.Լ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ԱՌԹԻԻ

Գինը՝ 2 ռ. 50 փ.

323.1
Մ-38

1919

15 JAN 2010

7 6 SEP 2006

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

№ 22

№ 22

323.1

Մ-38

Պրոլետարներ լուրը երկրներին, միացե՛ք!

մ

Ա.Լ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ԱՌԹԻԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՄՈՍԿՎԱ — 1919

լինում: Այսպէս, «Բազուի Չայնի» թղթակիցը յայտնում է, որ վիճաբանութիւններին մասնակցած, որքան մէնք զիտենք, երկու մարքսիստներից մէկը հարցին մօտեցել է յամենայն դէպս ոչ-պատշաճ կերպով, իսկ միւսի տեսակէտը այնքան էլ պարզ չէ, թէ և նա աւելի ծօտ է ճշմարտութեան: Բայց արի տես, որ «Բազուի Չայնի» խմբագրութիւնը իր կողմից գալիս է հաւաստիացնելու, որ մարքսիստները աղդային հարցին նայել են ոչ-մարքսիստօրէն:

Թող խօսի ինքը թերթի խմբագրութիւնը:

«Բազուի Չայնի» սոյն տարվայ № 71-ի խմբագրական յօդուածում, գրված վերոյիշեալ դասախօսութեան առիթով, ի միջի այլոց կարգում ենք. «Տարիներ առաջ—առաջ բնկեր-վարականների միակողմանի աղդեցութեան տակ—մեր ձախա-կողմեան երիտասարդութիւնը շատ թեթեւամիտ վերաբեր-մունք էր ցոյց տալիս դէպի աղդային խնդիրը, դէպի մայ-րենի լեզուն. վերացական և բնագոյնական տեսակէտներն աղդերի ու լեզուների ապագայ ձուլման մասին՝ միտնեցնում էին գաղափարները և իրական կեանքն անհասկանալի դարձ-նում: Եւրոպական երկիրները, որոնց քաղաքակրթութիւնն անհամեմատ նուրբ է մերինից, որոնց սօցիալական ու փիլի-սօփայական տեսութիւններն այնքան զարգացած են, այդ առաջադէմ երկիրներն անդամ ապագային տրամադրութիւն-ներ հանդէս չը դրին այնպէս, ինչպէս մենք արինք: Ոչ մի տեղ բնկերվարական միաբն ու բնկերվարական շարժումն այն-պիսի վատառողջ ու անիրական ձևեր չընդունեցին, ինչպէս մեզանում»: Այժմ լսեցէք եզրակացութիւնը: «Այսօր մեր բնկերվարական - դեմօկրատ տարրերի մէջ աւելի բանաւոր, աւելի առողջ վերաբերմունք կայ դէպի աղդային հարցն առ-հասարակ և դէպի մեր լեզուն մասնաւորապէս»: Այստեղ մենք չենք խօսի մատաղ թերթի այդ կարծիքի մասին. նա այնքան անտեղեկութիւն ու միամտութիւն է պարունա-կում իր մէջ: Նա նոր ու ինքնօրինակ չէ նոյնպէս. այն թէ՛

Եւրոպայում, թէ՛ Ռուսաստանում և թէ՛ հայ կեանքում մենք բնտեղացել ենք լսելու ամեն անգամ, երբ այս կամ այն հո-սանքը կամ գրական օրգանը ուղել է իր անհամաձայնութիւ-նը, տհաճութիւնը, ատելութիւնը արտայայտել մարքսիստա-կան լոսնակին: Ուշագրութեան արժանի միմիայն այն է այս-տեղ, որ «Բազուի Չայնի» խմբագրականը վաւերացնում է յիշւած վիճաբանութիւնները՝ նրանցում արտայայտված մարք-սիստների կարծիքները:

Արդեօք այդ վաւերացումը բաւական է. արդեօք չը պէ՛տք է դիմել անմիջական ազբիւրներին: Եթէ վերջիններս չը կան, թերթի խմբագրականը կարող է մոլորեցնել ընթեր-ցողին. իսկ եթէ նրանք կան, լաւ է դիմել նրանց և այնպէս պարզել իրերի դրութիւնը:

Այդպիսի ազբիւր կայ: Դա մի գրաւոր վկայութիւն է, տպված նոյն «Բազուի Չայնի» ս. տ. № 65-ում և դուրս եկած մարքսիստ Դ. Անանունի գրչի տակից: Դա նրա «Ճինն ու նորը» բնորոշ վերնագիրը կրող յօդուածն է: Ի՞նչ է առում հեղինակը իր այդ յօդուածում:

Վրացի մարքսիստներից մէկը*) բաց է թողել մի գրքոյ՝ ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի պահանջով: «Հետա-քրքրական բովանդակութիւն ունի» այդ գրքոյը, և «հայ դեմօկրատիայի համար նա աննկատելի չը պիտի մնայ: Եւ դա մանաւանդ այն պատճառով, որ գրքոյի առաջադրած տեղ-բուժները վրաց դեմօկրատիան արգէն ընդունել է որպէս ծրագրային պահանջ»**):

Բանից դուրս է գալիս, որ այսօր մեր մարքսիստներն ազգային հարցին մօտենում են ազգային-կուլտուրական աւ-տօնօմիայի պահանջով:

Աղդային կուլտուրական աւտօնօմիայի պահանջը ռու-

*) Եսօրը Ժորժանիայի մասին է:

**) Ազգային հարցի մասին նորերս Դ. Անանունը գրել է ևւ շուրջ հոսանքի ամսաթիւերում: Մինչև այժմ մեզ չէ աղդվել նրա այդ յօդուածը կարդալ:

սաստանեան մարքսիստների համար նորութիւն չէ: Մինչև այսօր այն չեմ կերպով պաշտպանում են հրեայ մարքսիստները՝ բռնադիստները, որոնց կողմից այդ պահանջը տակաւին 1903 թ. դրված է եղել ռուսաստանեան մարքսիստների II համագումարի սեղանի վրայ: Համագումարը մերժում է այն, որակելով նացիօնալիստական, ապա ուրեմն՝ բուրժուական և ոչ-պրօլետարական պահանջ: Այնուհետև դրականութեան մէջ և քաղաքական ժողովներում այդ հարցի շուրջը բացվեց տաք ու երկար վիճաբանութիւն, որ վերջին ժամանակներս զարմանալի փոփոխութեան ենթարկվեց: Կովկասեան մարքսիստները, բազկադած գլխաւորապէս, թերեւ և բացառապէս վրացիներից, իրանց վերջին շրջանային համաժողովում առաջ մղեցին ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի պահանջը: Իրաւաբաններն է վրացի «անուանի մարքսիստ» վերե յիշած գրքովը, որ տնքան դուր է եկել հայ մարքսիստ Դ. Անանուհին: 1912 թ. օգոստոսին ռուսական մարքսիստների նախկին աշ թւի կողմնակիցների բաղկացած մի խմբակ—լիկվիդատորները, այսինքն՝ բանւորական շարժման մինչև այժմ առաջադրված պահանջներից լիկվիդացիայի (վերացման) ձգտողները—հրաւիրում է համաժողով, որին ի միջի այլոց ներկայ են լինում և կովկասցիները, դարձեալ գլխաւորապէս, թերեւ և բացառապէս վրացիներէրց բազկադած: Համաժողովը զբաղվում է և ազգային խնդրով, որի վերաբերմամբ նա հետեւեալ վճիռն է ընդունում. «Լեւելով կովկասեան պատգամաւորութեան յայտարարութիւնը՝ թէ ինչպէս կովկասեան կազմակերպութիւնների վերջին համաժողովում, նույնպէս և այդ կազմակերպութիւնների գրական օրգաններում պարզվել է կովկասեան ընկերների կարծիքը ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի պահանջը դնելու անհրաժեշտութեան մասին,—համաժողովը չարտայայտվելով քսաէութեան այդ պահանջի՝ դտնում է, որ կուսակցութեան ծրագրի ազգային ինքնորոշման վերաբերեալ կէտի այդօրի-

նակ մեկնութիւնը չէ հակասում ծրագրի իսկական իմաստին...»

Այդ վճիռը քսա էրեւելին օրինականացնում է ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի պահանջը: Համաժողովի ղեկավարները, որոնք 10 տարի առաջ փրփուրը բերաններին խաչ էին հանում ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի, այսօր նրանց երդուեալ պաշտպաններն են դարձել: Իսկ այդ ժամանակամիջոցում մեր երկրի պայմաններն ազգային հարցի նկատմամբ ամենեւին չեն փոխվել:

Այժմ հարցը մամուլի դեպքման առարկայ է դարձել: Մարքսիստական «Правда» օրաթերթը նշաւակում է ազգային խնդրի ազդօրինակ լուծումը. լիկվիդատորական «Луг» օրաթերթը ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի պաշտպանն է: Մարքսիստական «Просвещение» ամսաթերթը հանդէս է եկել ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի խիստ քննադատութեամբ. լիկվիդատորական «Наша Заря» ամսաթերթն ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի դէմ օչինչ չունի: Վէճը անցաւ և այլ ազգերին: Նրեաները ցնծում են, որ իրանց տեսակէտը յաղթանակում է: Լեհացիները պախաբակում են: Վրացիները հրէաների հետ են: Ահա՛ և հայերը: Այստեղ էլ կան ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիայի սիրահարներ:

Ի՞նչ է նշանակում այս ամենը: Ինչո՞ւ մարդիկ «հինը» թողած «նորին» են տնցնում:

Հասարակական կեանքի իւրաքանչիւր շրջան իր տրամադրութիւնն ունի: Վերջին տարիների քաղաքական ըեակից իսկ Ռուսաստանում առաջ բերեց հասարակական յոռետեսութիւն, որին յաջորդեց հասարակական մտքի թուլութիւն և կամքի կրաւորականութիւն: Իրաւաբաւարարութիւնն է արժեքների վերադնահատութիւն կոչւածը, որ տակաւին շարունակվում է: «Արժեքների վերադնահատութեան» է ենթարկվել այսօր և ազգային հարցը:

Ռուսական մարքսիստներէն մեկուսացած լիկվիդատորները, հասկանալի է, տակտիկայի վերաբննութիւնից չեռայ պարապելու էին և տեսականի վերաբննութեամբ, մանաւանդ որ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի պաշտպանութիւնը նրանց կողմից մի քաղաքագիտական քայլ էլ է՝ կողմնակիցներ ձեռք բերելու: Եւ եթէ ուրիշներն են գնում նրանց ետեւից, ապա ժամանակի ազդեցութիւնն այդ ուրիշների վրա պէտք է կրկնակի համարել:

Այսպէս թէ այնպէս ազգային հարցը հրապարակի վրա է՝ դո՛ւնէ իր գործնական մասով: Ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիա. նա այժմ նշանաբան է դառել ոչ միայն մի շարք մարքսիստ կոչվողների ու մարքսիստ ձևացողների համար, այլ և ուրիշ ձախակողմեան տարրերի համար, թէև միաժամանակ ուժգնօրէն առաջ են մղվում և ազգային հարցի լուծման այլ ձևերը:

Քաղաքական շրջանն այսօր շատ բան է ասում, իսկ ազգային հարցի լուծմամբ խոշոր նշանակութիւն ունի: Այդ տեսակէտից անհրաժեշտ է դադարել այդ խնդրով՝ ոչ թէ միայն ներկայումս մտքերը յուզող նրա մի լուծման ձևով, ինչպէս ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան է, այլ և նրա բոլոր հնարաւոր ու առաջադրվող ձևերով, մանաւանդ որ նրանք իրար հետ կապւած են:

Մենք առանձնապէս չենք գրադվի այստեղ ազգային հարցի տեսականով. նա մեր ծրագրից դուրս է: Ազգային հարցի գործնականը, նրա արդի «լուծման» ձևերը, — ահա՛ ինչի մասին մենք կը խօսենք:

I.

Ազգային հարցի լուծման ձևերն են՝ 1) ֆեդերացիան (դաշնակցութիւն), 2) աւտոնոմիան (ինքնօրինութիւն) իր այլ և այլ տեսակներով, 3) տեղական ինքնավարութիւնը և 4) ազգային ինքնորոշումը:

Ֆեդերացիայի, աւտոնոմիայի կամ ինքնավարութեան խնդիրներով դադարողները նրանց սովորաբար կապում են պետական իրաւունքի մէջ կենտրոնացում ու ապակենտրոնացում կոչված հասկացողութիւնների հետ: Եթէ կայ կենտրոնացում, ուրեմն կայ և բիւրօկրատիա, իսկ եթէ կայ ապակենտրոնացում, չա՛նժամ չը կայ բիւրօկրատիա, այլ կայ ռամկավարութիւն: Ֆեդերացիան, օրինակ, ժխտում է կենտրոնացումը, ուստի և բիւրօկրատիզմը, իսկ տեղական ինքնավարութիւնը հեռու է ապակենտրոնական լինելուց, ուրեմն նա չի վերացնում բիւրօկրատիզմը: Այսպէս են մաս-ժում ֆեդերացիայի ու կենտրոնացման մասին դրող հեղինակներից շատ շատերը՝ ոչ թէ միայն հայկական տնաբոյս ֆեդերոլոգների շարքերից, այլ և այդ խնդիրները լուրջ հետազոտողներից մի քանիսը: Որքան էլ դա դարձանալի լինի, այնուամենայնիւ փաստ է: Իսկ դարձանալու բան կայ, որովհետև այդպէս մտածողները հեռու են նոյն իսկ մակերեսային ծանօթութիւն ունենալուց պետական իրաւունքի տարրական սկզբունքներին:

Իժուար է հասկանալ, թէ ինչ անմիջական կապ կարող է գոյութիւն ունենալ ֆեդերացիայի և ապակենտրոնացման

մէջ: Մէկը բառի ընդարձակ իմաստով կառավարական ձև է, միւսը պետական-վարչական որոշ սխեմա է: Կենտրոնացում և ապակենտրոնացում կոչված կարող է երկու տեսակ լինել՝ օրէնսդրական կամ քաղաքական ու վարչական:

Վերջիններս ապակենտրոնացումը: Եթէ նա վերաբերում է երկրի վարչական մեխանիզմին, կոչվում է վարչական, իսկ եթէ ողջ պետական կազմին՝ նա քաղաքական է կամ օրէնսդրական: Մի երկիր ունենալով քաղաքական ապակենտրոնացում, վարչապէս կարող է լինել կենտրոնական և ընդհանրապէս ուրեմն, ապակենտրոնացման հետ կողք-կողքի կապ կենտրոնացում: Ֆեդերացիան, օրինակ, քաղաքական ապակենտրոնացում է առաջ բերում, մինչդեռ նրա վարչական կազմը միաժամանակ կարող է կենտրոնացած լինել, որ առաջ է բերում բիւրօկրատիա, այսինքն՝ արհեստակցական աստիճանաւորները մի դաս, որի ձեռքին կենտրոնացած է ողջ վարչական մեխանիզմը յանձինս նրա գիււանների (կանցելիարի), նման հէնց մեր մինիստրութիւնների գեպարտամենտներին: Դեպարտամենտներում բոլոր գործերը պատրաստվում ու մշակվում են, այնուհետև նրանք ընկնում են մինիստրների ձեռքը՝ նրանց վնիւռ ստանալու համար: Բիւրօկրատիան կտրված է տեղական տարբերից ու նրա կարիքներից տեղերում ամենայն ինչ կատարվում է վերևի՝ բիւրօկրատիայի կամբով ու թելադրութեամբ: Այսպիսով տեսնում ենք, որ ֆեդերացիայի կողքին կարող է բիւրօկրատիա լինել: Վերջիններս հակառակը:

Երկրի քաղաքական կազմը կենտրոնացած է, այն ինչ վարչականը ապակենտրոն է, այսինքն՝ տեղերում կան իրնավարութիւններ, որոնցում ողջ վարչական մեխանիզմն առաջ է տարվում տեղացիներից ընտրված կամ, ինչպէս ասում են, հասարակութեան ներկայացուցիչների միջոցով. նրանք աստիճանաւորներ չեն, քանի որ ընտրովի են, և ոչ էլ արհեստակցական պաշտօնեաներ են: Նրանք տեղական ներկայացուցիչ-

ներ են, բիւրօկրատիզմի մի մաղը անգամ չը կայ նրանց գլխին:

Ի՞նչ է դուրս դալիս: Երկրի քաղաքական կազմը կենտրոնացած լինելով, այնտեղ ֆեդերացիայի մասին խօսք լինել չէ կարող. այնտեղ պետութիւնը մի կենտրոնացած քաղաքական մարմին է ներկայացնում, բայց նրա վարչական ձևը ապակենտրոնական է, ոչ-բիւրօկրատական: Չը կայ ֆեդերացիայի (ինչպէս և աւտոնոմիայի) շուէն անգամ, չը կայ և բիւրօկրատիա:

Խօսենք օրինակներով: Ինչպէս յայտնի է, Գերմանիան ֆեդերատիվ պետութիւն է, թէև ոչ լրիւ ֆեդերատիվ, այն ինչ նրանում բիւրօկրատիան շատ ուժեղ է: Գերմանիան բիւրօկրատիզմի դասական հայրենիքն է համարվում: Պատմաբան գիտնականներից մէկը՝ Լ. Օլստոնը նոյնիսկ շատ հեռուն է դնում ասելով, որ «Գերմանիան մի ֆեդերացիա է՝ նախագահութեամբ Պրուսիայի թագաւորի, որը կայսրութեան կէսը կազմող այդ թագաւորութեան ամենաազդեցիկ գէճըն է: Պետութեան ֆեդերացիան կազմող մնացեալ բաժինների մեծ մասը թագաւորութիւններ կամ իշխանութիւններ են, որ բռնակալական վարչութիւն ունեն, թէև արտաքուստ և միմիայն արտաքուստ նրանք պահպանում են սահմանադրական ազատութիւնը» (ընդգծումը մերն է. — Ա. Մ.): Գերմանիային շատ նման է Աւստրիան, որ աւտոնոմ-շրջանային պետութեան համարում ունի*):

Քաղաքական կենտրոնացում է Անդլիայում (բուն երկրում), սակայն նրա վարչական կազմի վերին ծայր ապակենտրոն է: Անդլիական selfgovernment-ը, այդ տեղական լայն

*) Տիպիկական բիւրօկրատական պետութիւն էր ներկայացնում Դին Հոմը իր միանմանութեան օրով: Դին I եւ II դարերում (Քրիստ. յետոյ) այնտեղ առաջ է գալիս բիւրօկրատիզմն ներկայացուցչութիւնը՝ պաշտօնեաները: Դիոկղետիանոս օրով հիմնվում է կայսեր կոնսիստորիան (consistorium principis), կայսեր այդ հրամանատարը, որի մեղքում են կենտրոնանում երկրի օրէնսդրական, վարչական ու դատական գործերը:

ինքնավարութիւնը, յայտնի է դեռ XVIII դարից, որ աշուհեաւ ինքնավարութեան տիպար հանդիսացաւ: Նա այսօր կազմում է ինքնավարութեան անդլօ - ամերիկական ձևի հիմքը. միւս ձևի ինքնավարութիւնը վարչական իրաւունքի մէջ յայտնի է ցամաքային (Պրանսիա, Գերմանիա) անունով. սա ինքնավարութեան բիւրօկրատական ձևն է*): Անգլիայի տեղական ինքնավարութիւնն երկրի կենտրոնական վարչութեան հետ ոչ մի կապ չունի, եթէ չը հաշուենք վերջինիս հսկողութիւնը նրա վրա, մինչդեռ ցամաքային «ինքնավարութիւնները» ամբողջապէս կախած են ու ղեկավարւում են կենտրոնական իշխանութեան ձեռքով կամ միջոցով: Անգլիական ինքնավար միաւորները՝ դքսութիւններ, շրջաններ ու ժուխեր, ղեկավարւում են իրանց տեղական ընտրովի «դքսութեան խորհրդով», «ընտրովի խորհրդով» ու «ծխական խորհրդով», որոնց կազմը ռամկավարական է. ընտրութիւններին մասնակցում է տեղական ազգաբնակիչութիւնը, նոյնիսկ առանց սեռի խտրութեան:

Կան պետութիւններ կենտրոնացած երկու դէպքում էլ, ինչպէս՝ Պրանսիան կամ Իտալիան: Պրանսիան քաղաքականապէս կենտրոնացած է, կենտրոնացած է նա և վարչապէս: Հաշոււմ է, թէ Պրանսիան ունի տեղական ինքնավարութիւն, հաշոււմ է, թէ նրա «ինքնավար» մարմինները կառավարւում են իրանց ընտրւած «ղեներալ խորհուրդներով»: Սակայն այդպէս հաշոււմ է միայն: Պրանսիայի նշանաւոր դեպարտամենտները, որ առաջին հայեացքից, կարծես, իսկական ինքնավարութիւններ լինեն, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ աշխարհագրական անուններ. տեղերում ամեն ինչ կատարւում է զանազան պրեֆեկտների, սուպրեֆեկտների ու մէրերի կամքով ու ցուցմունքներով, որոնք մինիստրների ա-

*) Որ անի շատ կարելի է ստորամասկնաթոնացում անտանել. ինչպէս այդ անում է պրոֆ. Բերտելսմիտ, այսինքն՝ կենտրոնական վարչութեան ֆունկցիաների մի մասի բաշխումն տեղական կառավարչական հիմնարկութիւններին:

ղական ներկայացուցիչներն են սոսկ: Այդպէս է կենտրոնացած ու բիւրօկրատական Պրանսիան:

Բայց և կան երկիրներ, որտեղ քաղաքական ապակենտրոնացումն իրականացած է վարչական ապակենտրոնացման հետ միասին ու միաժամանակ: Այդ երկրներից են Նիւսիտային Ամերիկայի Միացեալ պետութիւնները ու Զվիցէրիան: Ամերիկան իսկապէս Ֆեդերատիվ երկիր է. նա և ինքնավարութեան հայրենիքն է: Ֆիստեղ իւրաքանչիւր նահանգի ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը սահմանում է իր նահանգի համար օրէնքներ, որոնց դործադրութիւնը տեղի է ունենում տեղական շէրիֆների և այլ վարչապետների ձեռքով. ոչ մի վարչական ծառայող միւսից կախում չունի և չի էլ նշանակւում, թէև, ի հարկէ, կան բացառութիւններ. ամենաօտարին ծառայողները, նահանգները չունեն նոյնիսկ կենտրոնական վարչական մարմիններ, ապակենտրոնացումը հասցված է մեծ չափերի: Լայն քաղաքական ապակենտրոնացում և նոյնքան էլ լայն վարչական ապակենտրոնացում, որի հետեւում են բիւրօկրատիայի բացակայութիւնը: Սա իսկապէս Ֆեդերացիա է, ապակենտրոնացում:

Այս ամենից յետոյ, կարծում ենք, պարզ է թէ ինչ կապ կարող է լինել բիւրօկրատիզմի ու կենտրոնացման միջև առհասարակ: Ֆեդերացիայի պաշտպաններն իդուր են քանգել աշխատում իրանց Ֆեդերացիայով բիւրօկրատիան, որովհետև վերջինս քաղաքական ապակենտրոնացման հետ կապ չունի, իսկ Ֆեդերացիան, ինչպէս և աւտօսօմիան, քաղաքական ապակենտրոնացում է նշանակում: Բայց թէ ինչ արժէք ու նշանակութիւն ունի քաղաքական ապակենտրոնացումը, դա այլ խնդիր է և կապւած է Ֆեդերացիայի գնահատման հետ, որին մենք այժմ կանցնենք: Իսկ մինչ այդ նկատենք, որ վարչական ապակենտրոնացումն իւրաքանչիւր ռամկավարական հոսանքի քաղաքական պահանջներից զխաւորադոյնը պէտք է լինի, բանի որ նա առհաւատւեան է բիւրօկրա-

տիայի վերացման, ռամկա-վարչական կարգերի հաստատման և տեղական ինքնավարութեան ու հասարակական ինքնագործունէութեան սկզբունքների տիրապետութեան:

II.

Ի՞նչ է Ֆեդերացիան, դաշնակցութիւնը:

Ֆեդերատիվ պետութիւնը հիմնվում է մի ընդհանուր պետական ֆեդերալ օրէնքով, որ և սահմանում է ֆեդերացիայի դաշնակից մասերին վերաբերեալ ընդհանուր կարգերը, ինչպէս՝ միջազգային համաձայնութիւններ, պատերազմ, պատ և այլն: Սա ընդհանուր սահմանադրութիւնն է: Իսկ ֆեդերացիայի իւրաքանչիւր բաղկացուցիչ մասը, իրրեւ այդպիսին, միանգամայն անկախ է, ունի իր օրէնսդրութիւնը, վարչութիւնը, դատավարութիւնը, ինչպէս և սահմանադրութիւնը, որ նրա ինքնակազմակերպման իրաւունքն է նշանակում (այդ երեւում է աւստրալիական սահմանադրութեան 106-րդ յօդուածից): Ըստ այդ ինքնակազմակերպման իրաւունքի իւրաքանչիւր դաշնակից նահանգ կարող է իր հիմնադիր ժողովը հրաւիրել, վերջինիս միջոցով ուրաւագծել իր ողջ օրէնսդրութիւնը, որ միանգամայն ինքնուրոյն է և կախում չունի պետութեան ընդհանուր օրէնքներից: Ֆեդերացիան քաղաքական ապակենտրոնացման ծայրայեղ ձևն է կազմում:

Այսօր ֆեդերացիայի պահանջը դրվում է որպէս ազգային հարցը լուծող մի միջոց: Բայց այդ միջոցը կասկածելի է: Ոչ մի ազգ ներկայումս չափազանց մի տերրիտորիայի վրա չի նստած. տնտեսական կեանքն ազգերին ցրում է. մի ազգային հատուած մտնում է մի քանի ազգութիւնների վայրը, մի քանի ազգային հատուածներ ընկնում են մի ազգութեան գիրկը: Վերջները հէնց Կովկասը. ենթադրենք, որ նա ապագայ ֆեդերատիվ Ռուսաստանի մի մասն է՝ անկախ ու ինքնուրոյն իր դատական, վարչական ու օրէնսդրական գործե-

րում: Նա ունի իր պարլամենտը, կազմված ռամկավարական բնորոշական իրաւունքի համեմատ. այդ պարլամենտում մեծամասնութիւնը կը լինի այն ազգութեան կողմը, որ Կովկասում թւով ամենից մեծն է հաշվւած. եթէ դա թուրքերն են, ապա նրանք երկրի քաղաքական կեանքի թելադրիչները կը լինեն, ի հարկէ, ամենից առաջ ազգային խտրութեան քաղաքականութիւնն առաջ տանելով: Իսկ ի՞նչ կը լինի Կովկասեան սակաւաթիւ ցեղերի դրութիւնը, օրինակ, հրէաների: Ահա և ենթադրեալ Կովկասեան ֆեդերացիայի նահանգները: Երևանեան նահանգը, որտեղ ըստ 1904 թ. «Памятная книжка Эриванской губернии» ազգաբնակչութեան 55,50%-ը հայերն են կազմում, 37,20%-ը՝ թուրքերը, իսկ 7,30%-ը՝ այլ ցեղերը, ազգերի անվերջ տարաձայնութիւնների և ճնշումների վայր է ներկայացնելու. նոյն պատկերն է ստացվելու և Գանձակի նահանգում, որտեղ 1905 թ. «Кавказский Календарь»-ի համաձայն՝ թուրքերը 77%օ, հայերը 22%օ, իսկ այլ ցեղերը 1%օ են կազմում. Գուրիան կը տայ վրացիների բացարձակ մեծամասնութիւն: Մի տեղ հայն է ճնշելու, միւս տեղում թուրքը, երրորդ վայրում վրացին: Անշուշտ կառարկեն, թէ երկրի ռամկավար կազմը մեծամասնութիւն կազմող ազգի ոտնձգութիւնների դէմ պառուար կը հանդիսանայ. բայց միթէ նոյն բանը չի ենթադրվում քաղաքական կենտրոնացման դէպքում: Անգլիան փառաւոր օրինակ է. ինչո՞վ է նա պակաս չի սխալին Ամերիկայի Միացեալ Պետութիւններից: Ֆեդերացիան չի լուծում ազգային հարցը. նա աւելի շուտ տեղական նշանակութիւն ունի չիւսիսիային Ամերիկայի կամ գերմանական ֆեդերացիան ամենեին էլ չի խորշում ազգային կամ ցեղական կռիւներից:

Ֆեդերացիան ազգային հարցը չը լուծելով հանդերձ պետութեան շահերին վնաս է հասցնում: Նկատենք, որ մեր խօսքը իրանց բոլոր մասերում այսպէս թէ այնպէս կուտուրական ու պատմական տեսակետներից որոշ նմանութիւն

կամ թէ միօրինակութիւն ներկայացնող պետութիւնների մասին է: Այստեղ մենք յարաբերական չափ ենք դորժածում: Որոշ ու շատ պայմաններում Ֆեդերացիան միանգամայն անարժէք է, վնասակար, բայց և այլ պարագաներում, որպէս երկու չարեաց փոքրագոյնը, նա կարող է ծառայութիւն մատուցանել: Ո՞վ է կասկածում, որ ներկայ թիւրքիայում Ֆեդերացիան (թէ աւտոնոմիան) անհրաժեշտ ու օգտակար հիմնարկութիւն չի լինի, քանի որ հայերը կամ յոյները իրանց աւելի բարձր կուլտուրայով ամենեւին չեն կարող ղեկավար-վողի դերում դնուել իրանց զլխին ունենալով այնպիսի մի հովանաւոր, ինչպիսին թիւրքական յետամնաց ու բարբարոս կառավարութիւնն է. նոյնը կարելի է ասել և արաբների նկատմամբ: Ֆեդերացիան որոշ դէպքերում օգտակար է, նոյն-իսկ մի քանի պետութիւնների միջև: Այսօր բալկանեան մանր իշխանութիւններին Ֆեդերացիան անհամեմատ աւելի շատ բան կը տայ, քան թէ նրանց դատ-դատ գոյութիւնը, որ անվերջ բնդհարումների դուռն է լսաց արել արդէն:

Իր մասերով միօրինակութիւն ներկայացնող պետու-թեանը նամանաւանդ ամենեւին էլ պէտք չէ Ֆեդերացիան, որովհետեւ վերջինս չլատում է նրա արդիւնաբերական, Ֆի-նանսական և առևտրական ոյժերը. նա հարուած է հասցնում և ժողովրդական տարրերի քաղաքական ու հասարակական գործակցութեան, նրանց կազմակերպչական կարողութեան: Մինչդեռ Ֆեդերացիան ընդունակ է դործիք դառնալու մի տերրիտորիայի վրա բնակվող ցեղերից մեծաքանակի ձեռքին՝ նրա տիրապետող դասակարգերի ձեռքին. օրինակ, Ֆեդերա-տիվ Ռուսաստանի լեհական նահանգը ամբողջապէս կը գրտն-ւէր լեհացիների, ասել է թէ լեհական տիրապետող տար-րերի ձեռքին: Նրանք կը դերիշխէին երկրի տնտեսութեանը ի վնաս մնացեալ ազգութիւններին:

Ֆեդերացիայի պահանջը էապէս բուրժուական պահանջ է. ռաժկավար տարրերը նրա հետ դործ չունեն՝ ի բաց առեալ

որոշ քաղաքական ու հասարակական մօմէնտները, որի մասին վերևում խօսեցինք: Ռուսաստանի հասարակական - քաղաքա-կան պայմաններն այսօր այնպէս են դասաւորւած, որ նրա-նում Ֆեդերացիայի կարիքը չի զգացվում: Եւ եթէ կան մարդիկ, որոնք Ֆեդերացիա են ասում ու Ֆեդերացիա են լսում, ապա նրանք դեռ չեն իջել մոլորութեան ճանապար-հից, որի համար բաւականին ժամանակ ու բաւականին աշ-խատանք է հարկաւոր. ասենք, դրութիւնն այնքան էլ ան-յուսալի չէ. Ֆեդերացիայի պահանջի յետեից գնացողների մի խոշոր մասը վերջերս թողնելով այն՝ անցնում է աւտոնո-միայի՝ ինքնօրինութեան դադավարին:

III.

Աւտոնոմ կազմ ունեցող վայրը ղեկավարվում է իր սե-փական օրէնսդրութեամբ (ինչպէս և վարչական մեխանիզ-մով), որը, սակայն, չը պէտք է հակասէ համապետական օրէնսդրութեան. նա չէ կարող ունենալ իր սահմանադիր ժողովը, ուստի և սահմանադրութիւնը: Աւտոնոմ վայրը իր ինքնօրինութիւնը ստանում է կենտրոնական իշխանութիւ-նից, այն ինչ Ֆեդերատիվ վայրը՝ այլ Ֆեդերատիվ վայրերի հետ համաձայնութեան մէջ մտնելով: Աւտոնոմիան սահմանա-փակ Ֆեդերացիա է:

Սակայն աւտոնոմիան մեծապէս տարբերվում է Ֆեդե-րացիայից շնորհիւ այն հանգամանքի, որ նա ունի իր աե-սակները: Այն ժամանակ, երբ Ֆեդերացիան կապված է ան-պայման օրոշ տերրիտորիայի հետ, աւտոնոմիան կարող է նրա հետ կապւած չը լինել. այսպէս՝ կալ աւտոնոմիա հողային, կալ ազգային կամ քաղաքական, ազգային-կուլտուրական, վեր-ջապէս խառն աւտոնոմիա:

Հողային աւտոնոմիան իր յատկութիւններով չէ տարբեր-վում ընդհանրապէս աւտոնոմիայից, որի որոշումը տւինք

900
42.

մի քիչ առաջ: Իսկ ինչ կարելի է ասել նրա արժեքի մասին: Հողային աւտոնոմիան մեղմացրած Ֆեդերացիա է, և նրա պակասութիւնները նոյն են, ինչ և Ֆեդերացիայինը, սակայն աւելի նուաղ չափերով, այդ է պատճառը, որ այսօր նոյն իսկ մարքայաներից ոմանք, որպէս երկու չարեաց փոքրահոյներ, Ռուսաստանում գնում են հողային կամ, միևնոյնն է ասել, շրջանային աւտոնոմիայի պահանջը: Դա, մեր կարծիքով, անհիմն պահանջ է. այն գնողները խտացնում են իրերի գրութեան գոյներն արդի Ռուսաստանում կամ թէ որոշ դիջում են անում այն մարդկանց, որոնք թեթիւ սրտով Ֆեդերացիայի կամ ազգային ու ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի հեռանկարներով են տարւում:

Աւտոնոմիայի մի այլ տեսակն է ազգային կամ ազգային-քաղաքական և կամ անձնական աւտոնոմիան, որի տեսարանը Աւստրիացի Շպրինգերն (կեղծանունով՝ Սինսպտիկուս) է համարվում: Ազգային աւտոնոմիա նշանակում է պետութեան ծոցում ապրող իւրաքանչիւր ազգութեան աւտոնոմ գոյութիւն, որի հիմքն է կազմում ոչ թէ տերրիտորիան, այլ ազգութեան պատկանելիութեան փաստը. մի ազգութեան պատկանող բոլոր անդամները, թէկուզ նրանք իրարից բաժանւած լինեն հազարաւոր վերստ տարածութեամբ, միանում են իրար հետ որոշ ազգային պէտքերը հոգալու համար, պէտքեր, որ խլում են ընդհանուր իշխանութեան իրաւասութիւնից. այդ պէտքերից են, օրինակ, ժողովրդական կրթութիւնը, արհեստակցական կրթութիւնը, կուլտուրան պահպանող հիմնարկութիւնները՝ թատրոն, գրադարան, հնադարան, դիւղատնտեսական կուլտուրայի զարգացումը, այսպէս կոչված ազգային կապիտալի բարդաւանումը, ազգային առողջութեան և դաղթականութեան խնդիրները: Այդ պէտքերի հոգացութեան համար կազմվում են ազգային համայնքներ, համայնքներից բաղկանում են շրջանային համայնքներ, որոնց գլխին կանգնած է ազգային համաժողովը. այսպէս են գոնէ ներկա-

յացնում. պատկերը հրէական «սէյմսաները»: Անկախ կենտրոնի իշխանութիւնից՝ ազգային պէտքերը լուծվում են այդ ազգային մարմինների միջոցով:

Ազգային աւտոնոմիայի զաղափարը բղխում է նրա հեղինակների տուած ազգի կամ ազգութեան որոշումից: Շպրինգերը այսպէս է որոշում ազգը: «Նա միատեսակ մտածող ու միատեսակ խօսող մարդկանց միութիւն է. նա հողի հետ չը կապված մարդկանց կուլտուրական ընդհանրութիւն է»: Այստեղ ազգի գործօններից մէկը՝ տերրիտորիան, բացակայում է. բոլոր Շպրինգերի ազգի առաջնակարգ գործօններն են լեզուն, կուլտուրան և հոգեբանութիւնը:

Մենք կարծում ենք, որ ազգային հոգեբանութիւն կոչվածը այսօր դոյութիւն չունի, նա վերածվել է դասակարգային հոգեբանութեան. բայց մենք մտադիր չենք քննադատելու Շպրինգերի այդ տեսակէտը: Մենք միմիայն շեշտում ենք, որ այժմ կարող է խօսք լինել սոսկ այն խաշոր ու առաջնակարգ հասարակական երևոյթի մասին, որի անունն է դասակարգային շարժում: Ցեղական շարժում, ազգային շարժում, — դրանք ինքնամփոփ մեծութիւններ չեն. արդի տնտեսական կեանքը այդ ամենը վերածել է մի յայտարարի՝ դասակարգային շարժման: Եթէ կայ ազգային ճնշում, ազգային կռիւ, դա՛ իմացած եղէք որ դասակարգային ճնշում և դասակարգային կռիւ է. ազգի տիրապետող դասակարգը, իր դասակարգային շահերի համար, շահագործում է ազգի անունը և նրանով հանդէս է գալիս. ազգային անունը նրա դասակարգային ցուցանակն է: Խօսել ազգային հոգեբանութիւնից կամ բնաւորութիւնից, այն հուշակել առաջադէմ երևոյթ և նրա համար կռուաններ ստեղծել, ինչպիսին ազգային աւտոնոմիան է, կը նշանակէ բուրժուական կարգի աշխատանք կատարել, ուստի և հակառակ գնալ հետևողական ռամկավարականութեան դասակարգային շարժման ու նրա կռիւի աչող ելքին: Զը պէտք է շեշտել ու հովանա-

ւորել ազգային առանձնայատկութիւնները, որ կամայ-կամաց ձուլվում են արդի անտեսական կեանքի հետցում. ընդհակառակը, անհրաժեշտ է շեշտել դասակարգային հակամարտութեան վրայ, անհրաժեշտ է զարկ տալ ապագան շինող դասակարգի կռիւն, անհրաժեշտ է նպաստել նրա կողմակերպման դորժին:

Մեր սկզբունքային ասելիքն ազգային աւտոնոմիայի մասին այս է. սակայն կը կամենայինք և ցոյց տալ առարկայօրէն նրա մի շարք պահասութիւնները, որ աչքի են զարնում, երբ մենք դիմում ենք մանաւանդ այսպէս կոչված ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի քննութեան:

IV.

Ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան ազգային աւտոնոմիայի մի մասն է: Ազգային աւտոնոմ մարմինների իրաւասութեան պատկանող հարցերի շարքից վերացվում են սոսկ ազգային կուլտուրական պէտքերը, և նրանց ապահովութեան ու պաշտպանութեան համար ստեղծվում են համապատասխան հիմնարկութիւններ, որ միանգամայն աւտոնոմ են և կապված են այն ազգութեան և նրա անխտիր բոլոր հատուածների ու ցիրուցան անդամների հետ, որի կուլտուրական պէտքերի համար կեանքի են հրաւիրված նրանք: Այսպէս՝ միջազգային յարաբերութիւնների, ֆինանսների, պօստի, աշխատանքի, երկրագործութեան և այլն հարցերով կը զբաղվի կենտրոնական իշխանութիւնը իր օրգաններով, իսկ զուտ ազգային-կուլտուրական կարիքները կը յանձնվեն ազգային օրէնսդրական ու վարչական մարմիններին: Այս դէպքում, օրինակ, Ռուսաստանը ունենալով հանդերձ իր կենտրոնական պարլամենտը, կենտրոնական վարչութիւնը, տեղական պետական իշխանութիւններն ու ինքնավարութիւնները՝ միւս կողմից պատած կը լինի ազգային-կուլտուրական մի շարք

աւտոնոմ հիմնարկութիւնների ցանցով, ինչպէս՝ լեհական, մօլդավական, ռուսական, թաթարական, վրացական, բաշկիրական և այլն և այլն:

Ի՞նչ պայմաններ կարող էին առաջ բերել ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի գաղափարը:

Նրա հեղինակները Ռուսաստանում համարվում են բուն-դիստները՝ հրէական բանւորական միութիւնը: Նրէյայ բանւորութիւնը իր անտեսական-հասարակական դիրքով ընտիր բանւորութիւն չէ. նա իր ճնշող մեծամասնութեամբ մանր ձեռնարկութիւնների և արհեստանոցների աշխատաւորներից է բաղկացած. խոշոր-արդիւնագործական բանւորութիւն չէ հրէայ բանւորութիւնը: Այդ իսկ պատճառով ազգային իդէօլոգիայի ազդեցութիւնը նրա վրա զգալի է աւելի քան, մանաւանդ որ հրէութիւնը մեզ մօտ ներկայացնում է միանգամայն իրաւագօրէ կտարր. նա վաղուց հետէ, կրում է հալածականի դժնդակ լուծը: Զր կայ մի անկիւն, որտեղ չը լավի հրէայի հեծեծանքը. չը կայ մի բռունցք, որ Եւրոպիայում չը լինի նրա դիմին: Նրէական հալածանքները մի անծայր մարտիրոսագրութիւն են, պերճախօս ու ցաւատանջ մարտիրոսագրութիւն. արդեօք մի այլ ցեղ կը դիմանա՞ր այն ամեն արգելքներին ու չարչարանքներին, որոնց ենթարկված է եղել ու ենթարկուած է Իսրայէլի սերունդը:

Ի՞նչ կարող է լինել այդ ամենքի հետեանքը: Նրէութեան կազմակերպումը յանուն իր մարդկային իրաւունքների պաշտպանութեան. այդ կազմակերպումը տեղի էր ունենում ազգային դրօշակի տակ. դա ամենամատչելի դրօշակն էր, թէև հրէութեան հասուն ու հեռատես տարրերն անցնում էին հանրամարդկային, համայն ճնշվողների շարքերը:

Բայց ի՞նչ կարող էր տալ հրէաներին իրանց ազգային դրօշակը, քանի որ նա տարբերվում է այլ ազգային դրօշակներից: Այդ տարբերութիւնը բղխում է հրէութեան հասարակական դիրքից: Ներկայացնում է արդեօք այսօր

հրէութիւնը ազգ և ազգութիւն այդ բառերի ժամանակակից իմաստով. հայ արդեօք հրէայ ազգ: Իմանք պատասխանում են, թէ՛ հայ, իսկ ռմանք՝ թէ՛ չը կայ: Ինչո՞ւ չը կայ: Որովհետեւ հրէութեան կեանքում ազգի գործօններից զլսաւորագոյնները՝ տերութօրիան ու լեզուն բացակայում են: Հրէան ցիրօւցան է եղած երկրի երեսին. նա չունի հողին կաած դասակարգ՝ գիւղացիութիւն, ազգի այդ հում նիւթը. իսկ հրէական ժարգօնը լեզու չէ: Չէ կարելի լուրջ կերպով խօսել և հրէական գրականութեան մասին: Մնում է մի ընդհանուր, շատ ընդհանուր մեծութիւն՝ հրէական կուլտուրան, ինչպէս և պատմական աւանդութիւնները. սակայն դրանք չեն կարող փաղափար տալ ժամանակակից ազգի ու ազգութեան մասին: Հրէան ունի կրօն, իսկ կրօնն ազգային գործօն չէ. այդ տեսակէտից հրէութիւնը աւելի շուտ մի կրօնական համայնք է:

Չը կայ հրէայ ազգ ներկայիս իմաստով, չը կայ և հրէական ազգային ծրագիր այլ ազգերի ծրագիրների նման: Փեղերացիա կամ հողային աւտօնօմիա՝ դրանք հրէութեան համար ոչ ձեռնտու, ոչ-կիրառելի լուծումներ են: Այդ է պատճառը, որ հրէական ձախակողմեան հոսանքների ծրագիրներում տեղ ունի ազգային կամ մի խօսքով ոչ-հողային աւտօնօմիայի պահանջը: Ազգային ծրագիր տալու տենդով բռնված բուն-դիսաները դեռ շատ-շատերից առաջ զնային այդ ուղղութեամբ ու մշակեցին ոչ-հողային աւտօնօմիաներից մէկը, ամենաանհաւանգը և իբր թէ ամենաանխոցելին. դա ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիան է, որ այսօր աղմուկ է հանել, որին այսօր, որպէս («նորութեան»), «հնից» ձանձրացածներն ուժգնօրէն փարում են:

Ազգային-կուլտուրական աւտօնօմիստներն իրանց հովանաւորութեան տակ են վերցնում ազգի սոսկ հողեւոր-կուլտուրական պէտքերը, որպիսիք են, 1) լեզուն, 2) մամուլն ու գրականութիւնը, 3) թատրօնը, 4) զրա-հնա-պատկերա-

դարանները, 5) կուլտուրական միութիւնները, 6) դպրոցը և 7) այլ կուլտուրական պէտքերն ու սովորութիւնները:

Լեզուն խոշոր կուլտուրական գործօն է: Նա չը պէտք է ենթարկվի ոչ մի ճնշման ու հալածանքի, որովհետեւ նա մտաւոր ու հոգեւոր հաղորդակցութեան միջոց է: Քանզի երկաթալիները, և կը բեկրեկվի առեւտուրը, կը քայքայվի տնտեսական կեանքը: Այլ խնդիր է, ի հարկէ, թէ հաղորդակցութեան էլեքտրաշարժ միջոցներն աւելի բարձր են հաղորդակցութեան շագեշարժ միջոցներից. քանի դեռ գործում է շագեշարժը, նրա քաղաքակրթական դերը անփոփոխ է: Նմանապէս և այլ խնդիր է, թէ մի լեզու ստոր է, չեամենայ է մի ուրիշից. քանի այդ ստոր համարված լեզուն դեռ ընդունակ է հասարակութեան զարգացմանը ծառայելու՝ նրա գրական դերը անփոփոխ է. իսկ հէնց որ նա կանգնի կեանքի առաջընթացութեան դիմաց, նա կը կորցնի իր արժէքը, և նրա տեղը կը բռնի աւելի ուժեղ, աւելի կենսունակ լեզուն: Մենք չենք ջատագովում ազգային լեզուն, մենք և ոչինչ չունենք նրա դէմ, եթէ նա նպաստում է ազգի մասնակցութեանը քաղաքակրթութեան գործին, և մենք չենք կարող չընդգրկմանալ այն պատնէշին, որ քաշվում է լեզուի առաջ. որպէս սկզբունքային պայքարողներ ընդդէմ ամեն մի բռնութեան՝ չենք կարող մենք մեր պաշտպանութեան ձայն չը բարձրացնել, երբ մի ազգի լեզուն արհեստական կերպով հալածվում ու հարւածվում է:

Դա մեր ծրագրի կարեւոր կէտերից մէկն է. դա մեր ընդհանուր քաղաքականութեան էական քալերից մէկն է: Թէ չէ՝ ի՞նչ մի առանձնապատուկ կողմ պէտք է ունենայ այդ պաշտպանութիւնը. ինչո՞ւ նա պէտք է մի առանձին ազգային պահանջ կաղմէ. չէ՞ որ նա ընդհանուր է և մի այնպիսի հարց չէ, որ մտաչելի լինի սոսկ որոշ ազգի ներկայացուցիչներին, որ չը կարողանայ լուծել պետութեան համայն ռամկավարութիւնը: Ինչո՞ւ այս վերջինս յայտարարում

է բոլորի համար խղճի ազատութեան սկզբունքը, և ամենքը համաձայնում են այն հանուր ռամկավարութեան հսկողութեան յանձնել. մի՞թէ խղճի ազատութեան խնդիրը չի մօտենում («աղբալին») սահմաններին. մի՞թէ նա չի վերաբերում մահմեդական, հրէական, հայկական կամ ուղղափառ դաւանանքներին ու կրօններին:

Ռուսաստանի հետեւողական ռամկավարականները մայրենի լեզուի իրաւունքի հարցը դրել են լայն կերպով. այսպէս, մարքսիստների ծրագիրը շեշտում է ազգաբնակչութեան իրաւունքը կրթութիւն ստանալ իր մայրենի լեզուով, իւրաքանչիւր քաղաքացու իրաւունքը՝ բացատրվել իր մայրենի լեզուով ժողովներում, մայրենի լեզուի գործածութիւնը բոլոր տեղական հասարակական ու պետական հիմնարկութիւններում համահաւասար պետական լեզուի: Այս միւլտիքրէնդունում են և հայ-մարքսիստները: Սա համապետական պահանջ է և կարող է իրականանալ համապետական միջոցներով: Անշուշտ, նրա իրականացումը կախած է պետական կազմի խիսկական ռամկավարացումից, որը sine qua non է կազմում այդ պահանջի՝ այն դեռող ռամկավար տարրերի տեսակէտից:

Մամուլ և գրականութիւն: Վերջինս՝ զարգանում է իր, այսպէս ասած, իմմանենտ օրէնքներով, որ անկախ են արտաքին արգելափակ պայմաններից. սակայն, ի հարկէ, նրա խաղաղ զարգացմանը կարող են խանգարել և քաղաքական արգելքները, որոնց ներգործութիւնը մեծ է մանաւանդ մամուլի վրա: Բայց ո՞ր մամուլը հեռու է այդ արգելքներից. հէնց պետականօրէն փրապետող ազգի մամուլն իր լաւ մասով այսօր ամենադաժան ճնշումների է ենթակա: Պատճառը քաղաքական մարմինն է՝ անկախ այս կամ այն ազգային քաղաքականութիւնից. եթէ երկրի սահմանադրութիւնը չէ սանձահարում վարչական մեխանիզմը, ապա մամուլի գրութիւնը միշտ էլ կը լինի վատ, որքան կուզէք դուք պատեցէք նրան զանազան ազգային - կուլտուրական աւտոնօմիաների յանցով:

Մամուլի և գրականութեան հարցը համապետական հարց է. այստեղ չը կայ ազգային խտրութիւն, չը կան ազգային առանձնաշատուկ պայմաններ: Բայցի այդ մանր ազգերի մամուլը մեզ մօտ չէ ճնշվում այնպէս, ինչպէս ճնշվում է տիրապետող ազգի մամուլը. ճշմարտութիւնը ստիպում է խոստովանել, որ այսօր Ռուսաստանում ծայրագաւառների մամուլի գրութիւնը, համեմատած կենթօրնի հետ, աւելի լաւ է:

Թւում է, թէ թատրոնի նկատմամբ էլ չը կայ մի առանձին «աղբալին» քաղաքականութիւն, թէ նրա զարգացումն իւրաքանչիւր ազգի կեանքում կախված է այդ ազգի հոգեւոր պաշարից, ներքին ազգակներից. հա՛, կարող է պատահել, որ ազգային թատրոնի շէնքի կառուցման կամ աղբալին թատրոնական Փօնդ հիմնելուն կառավարութիւնն արգելք հանդիսանայ: Իսկ ռամկավար, թէկուզ ամենանուազ ռամկավար կարգերում, ինչո՞ւ պիտի յարուցանվեն այդպիսի խռչնդոտներ. քնդհակառակը, պետութեան կենտրոնական մարմիններին ձեռնառու կը լինի, եթէ մանր ազգերից ամեն մէկը ուղենալ իր թատրոնի պէտքերը ինքը հոգալ. ոչ մի խիկար աշխատանքի այգօրինակ բաժանման առաջը չի կանգնի:

Ապա մտաւոր կուլտուրայի արտադրութիւնների պահպանութեան հարցը: Մեր խօսքը գրագարանների, հնագրաքանների ու պատկերագրանների մասին է: Այս առիթով մենք աւելացնելու ոչինչ չունենք այն ամենի վրայ, ինչ ասացինք մամուլի մասին:

Կուլտուրական միութիւններ՝ հրատարակչական, ուսուցչական և այլն: Այստեղ չեն մտնում բարեգործական բնկերութիւնները, որովհետեւ կուլտուրական միաւոր չէ կարելի համարել բարեգործութիւն անուանեալը, որ կոչված է ժողովրդական տարրերին քննցնելու և տիրապետողների ձեռքին շահագործութեան համար դործիք դառնալու:

Մանօթ են մեզ միութիւնների ազատութեան վերաբեր-

եալ օրէնքները: Մենք զեռ. ձգտում ենք նրանց, որ մեր հիմնական պահանջները իրականացաւից են կախված: Երբ որ համապետական ազատ օրէնսդրական մարմինները/ծշակեն օրէնքներ, իսկ վարչական մեխանիզմը թող տալ ամեն տեսակի միութիւնների ազատօրէն զարգանալու, այն ժամանակ նրանք կը սկսեն ծլել, իսկ նոր ծրածնէրը—ինչպէս այդ հայերի մօտ է—կը ծագեն և իրանց ետևում պատմութիւն ունեցողներն արագ կերպով կառաջադիմեն: Ի՞նչ մի ազգային տրագիդիա, ազգային պրակտիկա ունեն այդ միութիւնները, որ նրանց հարցը լուծել չը կարողանայ համապետական ռամկավար կազմը:

Ի պրոց: Սա զուգէ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիստներին մեր արած առարկութիւնների Աքիլլէսեան կրունկը կազմէ, որովհետեւ դպրոցը ազգի կեանքում շատ մեծ դեր է կատարում. նա ունի պատմական նշանակութիւն, ծանրաբեռնվում է բազմաթիւ «ազգային» աւանդութիւններով, պարտւում է ազգային ոգով: Երեխան ընտանիքից, հասարակութեան այդ որրանից ընկնում է դպրոց, մեծ մասամբ ազգային դպրոցը, եթէ նա հնարաւորութիւն չունի համապետական կրթութիւն ստանալու: Ազգային դպրոցները «ազգային ոգու» չենարաններից ամենաուժեղն են: «Ազգային ոգին» ազգի տիրապետող տարրերի կամքի ու ցանկութիւնների արտայայտիչն է. նրանով սնւում են տիրապետվող տարրերի զաւակները, քանի որ նրանք ազգային դպրոցներում կրթվող սաների 99,9%-ն են կազմում: Եթէ ազգային կուլտուրական աւտոնոմիստներն իրանց դեղատոմսի վրա հիմնված ուղում են «ազգային ոգու» տարածման քաղաքականութիւնը առաջ տանել, այն ժամանակ մեր ճանապարհները միանգամայն տարբերվում են իրարից:

Անշուշտ, դպրոցներն ազգերի կեանքում բացի «ազգային ոգուց» ունեն և այլ ազգային այսպէս կոչված առանձնապատկութիւններ, ինչպէս՝ մայրենի լեզուով դասաւան-

դելը, մայրենի գրականութեան ու պատմութեան դասաւանդութիւնը, ուսուցչական մարմնի ինքնօրինութիւնը իր ազգային շրջանակներում, ազգային հոգաբարձութիւնը: Բայց ո՞վ կարող է այդ ամենին հակառակ դնալ: Եւ մենք ասում ու կրնում ենք, որ ռամկավար պետութիւնը դրա համեմատ էլ օրէնսդրութիւն կը ձշակէ: Սակայն կայ առարկութիւն՝ շատ անգամ տեղական պէտքերը կենտրոնի կողմից չեն հոգացվում, որ հասկանալի է. չէ՞, որ դրա համար պէտք են «ազգային» միջոցներ. այդպիսի մի միջոց է ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան: Նոյն առարկութիւնն է արվում նոյնպէս ազգային սովորութիւնների և ազգային-կուլտուրական այլ պէտքերի պաշտպանութեան հարցում:

«Մատաղը» հայերի ազգային սովորութիւնն է: Ծարաթի տոնումը հրէաների համար խոշոր ազգային սովորութիւն է: «Крестный ход»-ը ռուսական սովորութիւն է: Ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիստները պաշտպանելու են այդ ամենը: Եւ զեռ. ինչպիսի ազմուկ են բարձրացնում այդ առիթով: Այսօր հրէական շարաթի տոնումը բունդիստների համար ծրագրային պահանջ է դառել: Դա մի ցաւալի, սակայն իրական փաստ է:

Մենք այսօր ականատես ենք այն բանի, թէ ինչպէս ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիստներն ազգային սովորութիւններ կոչվածը կամ ազգային դպրոցներում պատւաստվող «ազգային ոգին» և այլ ազգային հրաշալիքները իրանց բարձր հովանաւորութեան տակ են տւում: Իսկ այդ հրաշալիքների տեղը շատ է: Մեղ թւում է, թէ ազգային դպրոցը, ազգային պէս-պէս միութիւնները դրական մեծութիւններ են: Մենք շատ անգամ չենք էլ կասկածում, որ նրանք ունեն և իրանց բացասական կողմը: Եթէ մենք աչ և հաեակ ազգային առանձնապատկութիւնների անունից ենք ճառում, զրանով արգէն վերցնում ենք մեր վրա և նրանց բացասական յատկութիւնների պատասխանատւութիւնը: Այն ինչ, մենք

հեռու պէտք է լինենք այդ պատահանատուութիւնից: Մեր գործը չէ «աղբային ոգի» սրսկելով զբաղվելը. հետեւողական ռամկավարականին ծիծաղելի է ինչ-որ շարաթի հարցով պարապելը. այդ ամենը նրա համար դատարկ հնչիւն է լսել:

Աղբային-կուլտուրական աւտոնոմիան նպաստում է սեւաւարացիային, այսինքն՝ ազգերի անջատման, նրանց ռամկավար ուժերի առանձնացման իրարից: Ինչ-որ աղբային քաղաքականութիւն է ստեղծվում, ինչոր աղբային խրճիթներ են հիմնվում: Հայր իր խրճիթում «մատաղ» է պատրաստում, հրէան իր խրճիթում իր շարաթ-օրն է կարկատում, ռուսը իր խրճիթում «Крестный ход»-ի համար ծրագրեր են կազմում: Իրարից անկախ, իրարից անջատ: Մէկը միւսի հետ գործ չունի. իւրաքանչիւրը դէպի իր կողմն է քաշում, իսկ ժողովրդական շարժման ազատարար կառքն իր տեղումն է կանգնած: Սեւաւրասիոյն նրան թույլ չէ տալիս տեղից շարժվել: Մինչդեռ ինչքան է պէտք արդեօք ներկայումս ռամկավար ուժերի համագործակցութիւնը: Ի՞նչ կարող է անել ռամկավարութիւնը առանց միութեան, որի մէջն է նրա ուժը: Այդ միութեան խանգարում է աղբային-կուլտուրական աւտոնոմիան:

Հապա ինչպէ՞ս վերացնել ազգերի կուլտուրական բարիքների գլխին կախված դամոկլեան սուրբ: Այսպէս են բացականչում այդ սրի ծանրութիւնն զգացողները: Ռամկավարութիւնը այդ մասին մտածել է. նրա լուծումը ռամկավարութեան ծրագրային կէտերից մէկն է կազմում, որին մենք այժմ կանցնենք: Իսկ մինչ այդ մի երկու խօսք խառն աւտոնոմիայի մասին:

V.

Խառն աւտոնոմիան կարող է լինել հողային ու ազգային-քաղաքական միացեալ աւտոնոմիայի ձեւով. նա կարող է լինել և հողային ու ազգային-կուլտուրական միացեալ աւտո-

նոմիայի ձեւով. կարող է և այլ կօմբինացիա լինել: Այդ ամեն խառն աւտոնոմիաների մասին մեր առարկութիւնները նոյնն են, ինչ որ արինք մինչև այստեղ մնացեալ աւտոնոմիաների մասին: Միայն նկատենք, որ հողային ու ազգային-քաղաքական խառն աւտոնոմիայի պահանջը բնորոշ է աւստրիական բնկերվարական կուսակցութիւնն իր Բրիւննի համադրումում 1899 թւին, որ է.

«1) Աւստրիան պէտք է վերածվի ազգութիւնների ռամկավար միութիւն ներկայացնող պետութեան:

«2) Պատմական թաղաժառանգական հողերի փոխարէն պէտք է կաղմվեն ազգային-սահմանագծված ինքնավար մարմիններ, որոնցից իւրաքանչիւրում օրէնսդրութիւնն ու զեկը գտնվելու են հաւասար, ուղղակի և բնդհանուր ձայնատուութեամբ ընտրված ազգային պալատների ձեռքում:

«3) Միևնոյն ազգի ինքնավար նահանգները միասին կազմում են մի-ազգային միութիւն, որ իր ազգային գործերը վճռում է միանգամայն ինքնօրէն կերպով»:

Երևում է, որ այստեղ կայ ինչպէս հողային աւտոնոմիա, նոյնպէս և ազգային-քաղաքական աւտոնոմիա: Մենք մէջ բերինք այս հատուածը առարկայօրէն ցոյց տալու համար խառն աւտոնոմիայի բնույթը:

Այժմ դառնանք ռամկավարութեան ազգային պահանջներին:

VI.

Ազգային պահանջները կր բաւարարվեն միմիայն բնդհանուր Փօնի վրայ: Դա երկրի պետական կազմի իսկական ռամկավարացումն է:

Եթէ երկրի կարգերը ռամկավարական չեն, ոչ մի ազգային աւտոնոմիա բնդունակ չէ ազգային հարաժանքներին բնդդիմանալու, այսպէս նա կը մնայ թղթի վրա գրված: Այն ինչ, պետական կազմի ռամկավարացումը թուլացնում է ամեն

մի հալածանք, ի թիւս որոց և աղղայինք: Օրինակ՝ Զվիցերիան: Այնտեղ խալացին կամ Ֆրանսիացին իրանց գրութիւնից չեն գանդատուում. իսկ կա՛յ այնտեղ աւտոնոմիա: Բայց այնտեղ կա՛յ Ֆեդերացիա՝ ուրախութեան ժպիտը երեսին կը դիմէ մեզ մեր աղղայնականք: Զէ՞ որ Ֆեդերացիա կա՛յ և Գերմանիայում, որտեղ լեհերին հալածում են: Նարցը, ուրեմն, Ֆեդերացիայում կամ աւտոնոմիայում չէ, այլ պետութեան կողմի մէջ է. Զվիցերիան ռամկավարական վայր է, իսկ Գերմանիան բիւրօկրատական պետութիւն:

Միմիայն ռամկավարականութիւնը բաւական չէ, պէտք են և յատուկ «աղղային» օրէնքներ աղղային ճնշումների դէմ: Մենք վերելք բերինք ռուսական մարքսիստների ծրագրի ճգնաժամէ, որ ապահովում է մայրենի լեզուի անձեռնմխելիութիւնը, նոյն ալը կէտը խօսում է և աղղային դպրոցների մասին: Աւելին: Եթէ կարիք լինի, կենտրոնական ռամկավար պարլամենտը կը հրատարակէ և յատուկ օրէնքներ աղղային այս ու այն պէտքի ապահովութեան համար: Ո՞ր ռամկավարականը զրան կը հակառակի: Թէ՛ կարիք լինի, ռամկավար պարլամենտը կը հրատարակի օրէնք, որով ոչ մի աղղի «խաթըր» չի կոտորի, որով ամեն մի աղղի, ասեմք, թատրոն ու դպրոց համեմատական չափով համահաւասար նպաստ կամ մի այլ օգնութիւն կը ստանան: Այդպէս է ռամկավարականութեան սկզբունքը, այդպէս էլ պիտի վարվի ու կը վարվի ամեն մի ռամկավար պետութիւն: Այլ ռամկավարականութիւն մենք հրաժարվում ենք դաւանելուց:

Իսկ այն իրականացնելու համար պէտք են ոչ թէ դանազան ճրագիրներ դանազան աւտոնոմիաների համար, այլ ռամկավարութեան ոյժը ու նրա յաղթական քայլերը, որ կախված են նրա համերաշխութիւնից, միութիւնից. սրանց ու աղղային սեպարատիզմի մէջ սարերի և ձորերի տարբերութիւն կայ:

Մեր աղղային ծրագիրն ունի մի այլ կարևոր կէտ ևս.

դա «լայն տեղական ինքնավարութիւնն» ու «շրջանային ինքնավարութիւնն» է՝ այն տեղերի համար, որ տարբերվում են իրանց առանձնապատուկ կենցաղական պայմաններով և աղղարնակութեան կազմով:

Ինքնավարութիւնը վարչական կարգի մեծութիւն է: Նա նշանակում է կենտրոնի վարչական մարմինների ֆունկցիաների չանձնումը տեղական բնորովի ինքնավար օրգաններին: Ինքնավարութիւնը վարչական ապակենտրոնացում է. նա բիւրօկրատիզմի վերացում է նշանակում: Սա թող իմանան Ֆեդերալիզմի և ապակենտրոնացման ոչ այնքան տեղեակ երդուեալ-պաշտպանները:

Ինքնավարութիւնը խեղապէս անմիջական կապ չունի աղղային ծրագրի հետ. նա տեղական-վարչական նշանակութիւն ունի. աղղային խնդրին մօտենում է աւելի շուտ շրջանային աւտոնոմիան (չը խառնել շրջանային ինքնավարութեան հետ): Բայց մենք ցանկութիւն չունենք նրա պահանջն անելու. ցուցէ և ժամանակին Ռուսաստանում այդ պահանջը զգացվի:

VII.

Աղղային հաքցի լուծման կէտերից մէկն է կազմում և աղղային ինքնորոշումը:

Ի՞նչ է նշանակում այս պահանջը, որ շարունակ ու խիստ քննադատութեան է ենթարկվել հասարակական հոսանքների և նրանց գրական ներկայացուցիչների կողմից: Մինչդեռ մեր կարծիքով նա մի մտածված, կարևոր պահանջ է մաքսիստական ծրագրում:

Ինչպէս որդէն շեշտեցինք աղղային հարցը դասակարգային կուրի մի արտայայտութիւնն է, սուր ու խոշոր արտայայտութիւններից մէկը: Որքան խորանում ու լայն ծաւալ է ստանում դասակարգային կուրը, այնքան աղղային հարցը ցոյց է տալիս իր ալլանդակ կերպարանքը: Ինչպէս տիրող

դասի շարժումը, նոյնպէս և նրա հասկան շահերը, ինչպէս նրա կռիւը տիրապետւողներին դէմ, նոյնպէս և նրա մի մասի մրցութիւնը միւսի հետ՝ ստիպում է նրան պիմել մի ուժեղ զինքի—ազգայնականութեան քարոզին: Ազգային միութիւն ազգութեան «կործանիչներն» դէմ, ազգային համախմբում այլ ազգերի՝ իմա նրանց տիրող դատակարգերի ոտնձգութիւններին դէմ. առաջին դէպքում կռիւ իր տանու թշնամու դէմ, երկրորդ դէպքում՝ օտար հակառակորդի դէմ: Եւ նացիօնալիստական խարոյկը պատրաստ է, նրա բոցերը հաբնատում են, որի ներդաշնակութեան տակ աեղի են ունենում քարկոծում, հալածանք, աւար ու սրածութիւն: Ո՞վ է այդտեղ աւժողը: Ժողովրդական տարրերը, որի անդիտակից խաւերը ազգային բաղխումներին հում նիւթն են կազմում: Իսկ ի՞նչպէս կարող է նրանց առաջադէմ ու զիտակից մասը, իսկական ռամկավարութիւնն, այդ ամենի լուռ հանգիստեսը լինել. ի՞նչպէս կարող է նա իր ձայնը չը բարձրացնել լսնուն բռնութեան վերացման, լսնուն ազգային խօսքի ջրման:

Ազգային հարցի ամենաարմատական լուծումը այսօր կարող չէ վերջ դնել ազգային ընդհարումներին. դատակարգային կռւի վերացումը կը վերացնէ և իրանով ազգային հարցը: Դա ապագայ հասարակարգի դորժը կը լինի: Իսկ մինչ այդ, ազգային հարցի լուծումը բարենորոգչական կերպարանք է կրում, և մեր նկատողութիւնները այն մասին, թէ Զվիցերիայում կամ մի այլ տեղ ազգային խլրտումները վերացված են, սոսկ պայմանական նշանակութիւն ունեն. չը կայ մի վայր, որտեղ ազգային հարցը այսպէս թէ այնպէս իր գլուխը չը բարձրացնի, որովհետեւ չը կայ մի քաղաքակիրթ երկիր, որտեղ դատակարգային կռիւ գոյութիւն չունենայ: Մեր առաջադրած ազգային ծրագիրն էլ նոյն յատկութիւններով է օժտված: Եւ այդ է պատճառը, որ մենք աւելի հեռուն ենք գնում,—խօսում ենք ազգութեան ինքնորո-

շումից: Ամենառամկավար պետութեան սահմաններում իսկ մենք կանխատեսում ենք ազգային ճնշում, ուստի այդ պետութեան շեմքին կանգնած ազգային ինքնորոշման յայտարարութիւնն ենք անում:

Իւրաքանչիւր ազգ, որ մտնում է մի պետութեան կազմի մէջ, իրաւունք ունի տնօրինել իր բաղդը այնպէս, ինչպէս դա իրան ցանկալի է՝ աւտօնօմիայի, ֆեդերացիայի, նոյն իսկ սեպարացիայի միջոցով, որ բղխում է ազգի ինքնիշխանութիւնից: Բայց դա դեռ չի նշանակում, թէ մենք կարող ենք մեր համակրութեան քուէն տալ ազգի գործադրած այս կամ այն միջոցին. Օրինակ, մենք գնում ենք խղճի ազատութեան պահանջը, բայց դա դեռ չէ նշանակում, թէ մենք խրախուսում ենք այս կամ այն կրօնական դաւանանքը: Կրօնի և եկեղեցու վերաբերմամբ մենք արտայայտած ունենք մեր տեսակէտը, նրանից է բղխում և մեր մի պահանջը—զպրոցի անշատումը եկեղեցուց: Մեր զաղութարներին ազատ զարգացման համար անհրաժեշտ են այն ապահովող սկզբունքները: Կայ ազգային ճնշում, որ ըստ հնարաւորութեան պետք է չէղբացնել. որպէսզի մի ազգութիւն չենթարկվի միւսների հասակը կամքին, աւելի լաւ է՝ նա յանձինս իր անդամների մեծամասնութեան ունենայ իր ձեռքում մի բանալի, որով ապահովւած կը լինի ազգային ճնշումից. թող նա ինքը տնօրինէ իր վիճակը: Եթէ նա այդ տնօրինութիւնը լանձնում է ռամկավար տարրերին, շատ լաւ. իսկ եթէ տնօրինութիւնը կոտորվում է ոչ համաձայն ժողովրդական խաւերի սկզբունքներին, այն ժամանակ ապագայում ազգութիւնը թող ճաշակէ դրա պտուղները: Ի հարկէ, ճաշակողների թւում կը լինեն և ժողովրդական տարրերը. բայց ի՞նչ արած. դա երկու չարիքների փոքրագոյնի ընտրութիւնն է, մանաւանդ որ նա հիմնված է ռամկավարութեան կենսական սկզբունքի վրա՝ կռիւ բռնութեան դէմ, քանի որ նա խանդարում է մասսաների շարժման: Անշուշտ, երբ որ ազգային

ինքնորոշումը ծնունդ է ֆեդերացիայի, թե սեպարացիայի, բաժանման և անկախության ճանապարհների ցառուք սրտի հաշվելով այդ փաստի հետ վայր չէ դնում իր դէմքը: Նրանց դէմ կը մղի անհաշա կռիւ:

VIII.

Ազգային հարցի կատարեալ լուծումը կը տայ մեզ ապագան: Իսկ ներկայ ժամանակը ազգային հարցի «լուծման» համար տալիս է բարենորոգչական ֆորմուլաներ՝ ինքնորոշում, ինքնավարութիւն և մայրենի լեզուի ազատութիւն: Այդպէս է թելադրում մեզ Ռուսաստանի արդի դրութիւնը: Դա մեր «հին» ճանապարհն է, «նորն» էլ այդպէս պէտք է լինի: Ոչ մի նոր հով, նոր տրամադրութիւն այդ բանին արգելք չը պէտք է հանդիսանան, քանի որ ռամկավարութեան իդէալները նոյնքան կուռ ու հետևողական են, ինչքան և նրա կամքը, որ կռիւմ-կռիւմ է ժամանակիս իրականութեան վառ հնոցում: Յանուն այդ իդէալների մեր լայնատաբած տէրութեան ժողովրդական տարրերի համախմբումը այսօր աւելի քան անհրաժեշտ է, երբ չորսդէմ պատած խաւարի մէջ նաջիօնալիզմն ու շովէն քաղաքականութիւնը խրախճանքի պար են բռնել: Մաքրել է պէտք այդ մթնոլորտը:

Կայ կատարելու մի մեծ, պատասխանատու գործ: Մանաւանդ կովկասեան և մասնաւորապէս հայ ռամկավարականութեան համար այն երկրի, որտեղ ազգային կռիւները պատմական ու հեղձուցիչ կերպերանք են կրում, այն ժողովրդի, որի մտածանքը տակաւին խարխափում են մթութեան մէջ: Նրանք ևս առաւել զիտակցելու են այս հարցում ամենաարմատական ու զգոն վարդապետութեան սկզբունքների անհրաժեշտութիւնը:

Աւելի ևս մեծ պարտականութիւն կայ դրված և զգուշութիւն ու զգաստութիւն է պահանջվում կովկասեան և մասնաւորապէս հայ ռամկավարութեան մասւորականներից,

որոնք պարտական են լիշելու, որ իրանց ամենից քիչ պատիւ է բերում ժամանակի, տարածքի հովերով ու տրամադրութիւններով տարվելու:

1913 թ.,

Մ օ ս կ վ ա.

Ա.Զ.Ա.ՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ՄՕՏԻԿ ԱՆՑԵԱԼԻՑ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ազգային հարցի այժմէականութիւնը այսօրվայ Ռուսաստանում մեզ ստիպում է դիմել նրա անցեալին, որտեղից ուսանելի օրինակներ վերցնենք թերևս ներկայի համար:

Այստեղ մենք կանգ կառնենք Ռուսաստանում աչքի ընկնող միմիայն սոցիալ-լեզուափոխական կոչված (իրօք՝ կեղծ-սոցիալիստական) հոսանքների ազգային ծրագիրները վրա: Այդ հոսանքներն են՝ ռուսական ս.-ր.-ները, լեհական P. P. S.-ը, հրէական սոց. բան. կուսակցութիւնը (կամ. Սերպ և կամ սէյմիստներ), չ. Յ. Դաշնակցութիւնը, վրացի սոց.-ֆեդերալիստները և բելօրուսական Դրոմադան: Նրանց ազգային հարցի մասին ունեցած տեսակետը կարելի է պարզված համարել այն հօնփերանսից լեռու, որ տեղի է ունեցել 1907 թ. ապրիլի 16—20-ին և որին մասնակցել են «իրանց սոցիալիստական ռեղյութեամբ միատեսակ ազգային կուսակցութիւնները», ինչպէս այդ խորհրդածաղովի արձանագրութիւններն են արտայայտում. «այլապէս»՝ նրան մասնակցել են վերև թւած ոչ մարքսիստական, հետևաբար՝ կեղծ-սոցիալիստական կազմակերպութիւնները:

Մենք կը զրադվենք ազգային հարցի նրանց տաւած գործնական լուծումներով, առանձնապէս ի նկատի չունենալով այդ խնդրի նրանց տեսական ըմբռնումը: Վերջինս, ի դէպ ասած, մէկ է բոլոր սոց.-լեզ. հոսանքների համար, թէև նրա հիմնաւորման իւրաքաչիւր կազմակերպութիւն մօտենում է տարբեր, իւրօրինակ ձևով. կան և այնպիսիները, ինչպէս չ. Յ. Դաշնակցութիւնը, որ ազգային հարցի վերաբերմամբ

ոչ մի տեսակէտ չունին. չէ՞ որ Դաշնակցութիւնը միշտ էլ զուրկ է եղել և խոյս է տուել տեսական բնոյթ կրող խնդիրներից և բաւականացել է սոսկ «գործով», ինչպէս սիրում են արտայայտվել նրա անդուգական «թէօրետիկոսները»:

Սոց.-յեզ. հոսանքներն ազգային հարցի լուծումը տեսնում են աւտոնոմիայի մէջ՝ բառի բնդհանուր իմաստով, քանի որ նրանց շարքում կան ֆեդերալիստներ և նոյնիսկ անկախականներ (P. P. S. ը) որպէս աւտոնոմիստներ նրանք բաժանվում են երկու բանակի՝ տերրիտորիալիստ և էկստերրիտորիալիստ: Առաջինների դուլին է կանգնած P. P. S.-ը, իսկ երկրորդների Սերպը:

Սերպը պաշտպանում է ազգային կամ քաղաքական և կամ տնտեսական աւտոնոմիա, որ նշանակում է Ռուսաստանի սահմաններում ապրող իւրաքանչիւր ազգութեան ինքնօրէն կազմակերպումը, անկախ նրա տերրիտորիական դիրքից, յանուն իր «ազգային» իրէական ու նիւթական պէտքերի բաւարարման. ազգային աւտոնոմիայի ինքնավար մարմիններն են՝ ազգային համայնքը, համայնքների շրջանային միութիւնը և բարձրագոյնը՝ ազգային ժեյմը. ազգային աւտոնոմիայի ինստիտուտը ազգութեան՝ այն բնութենով բոլոր անդամների համար պարտադիր է: Ազգային աւտոնոմիայի էութիւնը պերնաբոս կերպով փաստաբանված է սերպիստ Մ. Բորիսովի կողմից թէ զրականութեան մէջ*) և թէ՛ սոց.-յեզ. կազմակերպութիւնների իշխած խորհրդաժողովում**): Այդ է էկստերրիտորիալ աւտոնոմիայի կատարեալ տեսակը, թէև նրա կողմնակիցներն իրանց համարում են «վերջին հաշւով» տերրիտորիալիստ***): Եւ սա թիւրիմացութիւն չէ, որովհետեւ սերպիստները միևնոյն սիօնիստներն են, հրէայ ազգայնակներ, որոնց

*) «С. Е. Р.-П.» Сборник первый М. 1907. էջ 3—54.

**) «Протоколы Конференции. Росс. Нац.-Соц. Партий». СПб. 1908. էջ. 40—51.

***) Ibidem, էջ 50.

ձգտումն է անհող հրէութեան համար «աւետեաց երկիր» գտնել. միայն թէ նրանց սիօնիզմը պաշտօնական սիօնիզմից նրանով է տարբերվում, որ նրանց իրէայն է ոչ թէ իսկական Սիօնը՝ Պաղեստինը, այլ հրէութեան տերրիտորիալ կենտրոնացումը. այս հանգամանքը սերպիստներին էլ դարձնում է, ի հարկէ, ֆուսթալ ամեն տիպի սիօնիստների նման ուտոպիստ-լետադիմականներ: Աւելին չի էլ կարելի սպասել սոցիալիստական ֆրադէօլօգիայով բռնված մանր-բուրժուական հոսանքից:

Խորհրդաժողովը մարտական նացիօնալիզմի շարժման հետաքրքրական պատկեր է տալիս մեզ: Այնտեղ Դաշնակցութեան ներկայացուցիչ պ. Թիւնը իր մանկամիտ ճառում լանկարծ պաշտպան է հանդիսանում ազգային աւտոնոմիայի: Արժէ լսել նրան. «Կովկասեան փորձը ցոյց տուեց, —ասում է նա,—որ ազգային կազմակերպութիւնները դասակարգային կռիւի համար աւարելի են ներկայացնում: Փաստը այն է, որ այն ժամանակ, երբ զարոյցներն ազգային ինքնավարութեան ձեռքում չէին զանվում, դասակարգային կռիւր մթափնված էր, իսկ հայկական դարոյցները ժողովրդի ձեռքը անցնելուց յետոյ այդ կռիւր յայտնի չափով սուր կերպարանք բնորոշեց: Էջմիածնի համագումարը բացայայտեց, որ բնորոշութիւնների ժամանակ դասակարգային կռիւր խորացաւ, որովհետեւ այստեղ հայ պրոլետարիատը պայքարում էր հայկական բուրժուազիայի դէմ*)... Ազգային կազմակերպութիւնները ազգային թշնամութիւն չեն յարուցանում... նրանց

*) Այստեղ ամեն ինչ կեղծւած է: Դաշնակցականը ծառու է դասակարգային կռիւց, այն էլ Էջմիածնի կենտրոնական ժողովի հարցում: Հայ ընթերցողը, երբ նա չի մոռացել, կիմանայ անշուշտ, որ այդ տխրահռչակ ժողովը հրապարկած է եղել ամենից առաջ դասակարգային կռիւր քթացնելու, ազգայնական ցնորքները ամրապնդելու նպատակով՝ այնքան բերտ, այնքան զազանային միջոցներով. եթէ ուզուէր, այդ ժողովի քննութիւնների միջոցին տեղի ունէր կռիւ, որ առաջ էր նկիւ Դաշնակցական մասակի հարումներից. այդ, պրոլետարիատը, հայ գիտակից պրոլետարիատը, միտ էր սպայար, թէև անհատապար պայքար,—դա ընդդէմ խաժաժում Դաշնակցութեան էր:

միջոցով վերացվում են աղղերի միջև ծագած շփումները: Ազդային կուլտուրական միութիւնների բացակայութեան դէպքում, այդ շփումները ուժեղանում են՝ աշակցելով ազդային անշատման զարգացման»*):

Զարմանալի է, չէ՞: Այն Իաշնակցութիւնը, որ 1905 թ. իր «Նախագիծում» տերրիտորիալիստ է հանդիսանում («գաշնակցական ռամկավար հանրապետութիւն Անդրկովկասի համար»), զուգահեռաբար ասում է «Նախագիծը, — էջ 13), արդէն 1907 թ. ազդային և ազգային - կուլտուրական աւտոնոմիայի պահանջն է անում: Զարմանալի չէ: Նախ, թէօրիայի վերաբերմամբ գաշնակցականները միշտ էլ երջանիկ անհոգութիւն են ցույց տուել. երկրորդ, այն ժր թէօրիան է, որ ոչ ոք կուլտուրութիւն կունենայ Իաշնակցութեան Արշակաւանք մոտենալու. երրորդ, Ռուսաստանում իւրաքանչիւր «ձախակողմեան» կազմակերպութիւն, որի կէտ-նպատակն է նացիօնալիզմը, այլ ոչ սոցիալիզմը, այսօր առաջ մղելով ազգային - տերրիտորիալ ծրագիր՝ նրա վիժման դէպքում, վաղը նոյնպիսի խանդավառութեամբ փարում է ազգային-էկստերրիտորիալ գաղափարին. նպատակը մնում է միևնոյնը՝ ազգային անջատում, ազգայնականի դերիշխանութիւնը միաշաղկապինի վրա: Մարդիկ վերջապէս հասկացել են, որ ազգային-տերրիտորիալ ծրագիրները ազգային հարցի լուծման համար անարժէք են. նրանք աւելի շուտ օրէնսդրական-վարչական նշանակութիւն կարող են ունենալ. ազգային հատուածները ցրման պրօցէսն են ապրում այսօր աւելի քան երբեք. օրինակ, ի՞նչ նշանակութիւն կարող է ունենալ հայկական հատուածի համար տերրիտորիալ աւտոնոմիան կամ Փեղերացիան, քանի որ Կովկասում հայերը միանգամայն ցիր ու ցան են եղել: Այսպէս, բացի Երևանեան նահանգից, որտեղ հայերը ողջ ազգաբնակչութեան 53,16% են կազմում, մնացեալ նահանգներում փոքրամասնութիւն են. Գանձակի նահանգում ողջ ազ-

*) Ibid. էջ 59—66.

գաբնակչութեան 33,26%, Կարսի շրջանում — 25,56%, Թիֆլիսի նահանգում — 19%, Բազումի — 6,44% և Բաթումի — 2,27% են կազմում*):

Այս նկատումներով, երեւի բելօրուսական Գրոմադա կոչված մանր բուրժուական կուլտուրարեգերական հոսանքը — առաջ եկած 1903 թ. Մինսկի, Մոզիլեվի, Վիտեբսկի, Վիլնայի և Գրոդնայի նահանգներում ապրող բելօրուսների մէջ — որ սկիզբներում կողմնակից է եղել արևմտեան վայրի անկախութեան, 1906 թ. իր երկրորդ համագումարում ընդունում է՝ 1) Ռուսաստանի համար Փեղերատիվ հասարակապետութեան ծրագիրը՝ իր բելօրուսական դաշնակից մասով, 2) Բելօրուսիայում ապրող այլ ցեղերի համար ազգային - կուլտուրական աւտոնոմիայի սկզբունք: Այդ իսկ պատճառով էլ Խորհրդածոցովում Գրոմադայի ներկայացուցիչը յայտարարել է. «Սոցիալիզմը կեանքի մէջ պէտք է մտնի ազգային միութիւնների միջոցով: Ես արտայայտվում եմ... յօգուտ էկստերրիտորիալ միութիւնների ազատութեան»**):

Խորհրդածոցովում միջին դիժն են բռնել վրացի սոց.-ֆեդերալիստները, որոնք տերրիտորիալիստ մնալով հանդերձ օչինչ չեն ունեցել ազգային էկստերրիտորիալ միութիւնների դէմ:

Այստեղից անցնում ենք սոց.-չեդ. հոսանքների միւս բանակին, որի առաջապահն է ազգային խնդրում լեհական P. P. S.-ն, այժմ նրա աջ թևը կամ P. P. S.-ի չեղափոխական Ֆրակցիա կոչված***): P. P. S.-ը արտայայտված ֆանատիկոս

*) Բ. Իշխանյան. «Կովկասեան ժողովուրդների ազգաբնակչական կազմը ու այլն», Թիֆլիս, 1914, էջ 49.

**) Протоколы, էջ 62.

***) P. P. S. ծագել է 1892 թ.: Վերջերս 1906 թ. նա բաժանվում է երկու իրարից անջատ եւ անկախ մասի՝ «աջ» ու «ձախ» թևերի: «Աջը» շարունակում է գնալ մայր կուսակցութեան ուղիով, «ձախը» ձգտումներ է ցույց տալիս յարձու մարտիկման: Պետական Դուխայի անդամ Շազելլոն, որ քաղաքական խնդիրներում աշխատում է Դուխայի սոց.-դեմոկրատների հետ, P. P. S. «ձախ» թևի ներկայացուցիչն է հանդիսանում:

տերրիտորիայիստ է. նա ձգտում է Լեհաստանի անկախութեան և ապագայ անկախ Լեհաստանում ոչ-լեհերին խոստանում է տալ ռամկավարական կարգեր: P. P. S.-ի կարծիքով հրէաները, որ Լեհաստանում խոշոր թիւ են կազմում, այնտեղ ենթակա են ձուլման, բացի այդ անմտութիւն է խօսել էկստերրիտորիայիցմից, քանի որ ազգային միութիւնները ազգային գոտութիւնների շուրջ են բաց անում. հետևաբար, եզրակացնում է P. P. S.-ի ներկայացուցիչը խորհրդաժողովում, սերպիստ ղեկուցանողի կողմից առաջադրւած «ազգային սէյմը» մի «հանճարեղ ցնորք» կարելի է համարել*):

Սա ապագայ «անկախ» Լեհաստանի տիրող ազդութեան վերաբերմունքն է ենթակա ցեղերին, վերաբերմունք, որ արդէն աւանաներ է անում. դա տիրապետողների շարքում զանազակ է վաղը տիրապետելու յոյսեր ունեցող նացիօնալիզմն է, իր էութեամբ նուաճողական, որ համարեա միևնույն է թէ Պուրիշկեվիչների և Բալաշովների նացիօնալիզմը:

Տերրիտորիայիցմի կողմնակից են սոց.-քեվոլիւցիոնները, թէև աւելի մեղմ ու անորոշ տերրիտորիայիցմի. նրանք զուանում են ազգային ինքորոշման ու ֆեդերացիայի սկզբունքները՝ ելակէտ ունենալով իրանց այսպէս կոչված ապակենտրոն սոցիալիզմը: Վերջին ժամանակներս նրանցից ոմանք էկստերրիտորիայիցմին են սկսել զիմել. այսպէս, մի օմն Գորցեվ կարծում է, որ երկրի կարգերի ռամկավարացման դէպքում իսկ ազգութիւնների կուլտուրական շահերը պաշտպանութեան կարօտ կը լինեն, որովհետև տիրող ազգերը փոքրամասնութիւն կազմող ցեղերի պէտքերը, կարող է պատահել, որ զանց առնեն**): Իհարէ թէ ինչօ՛ւ շրջանային աւտօնօմիայի և ֆեդերացիայի կողքին պէտք է հիմնել «ազ-

*) Протоколы, էջ 58—59.

**) Коллективность, сб. статей, М. 1907, էջ 54.

գային սէյմեր»*)։ Սյս այսպէս լինելով, այնու ամենայնիւ սոց. լեզաւի. ներկայացուցիչը՝ պ. Սիդորով խորհրդաժողովում խօսում է ազգային աւտօնօմիայի դէմ. լսենք նրան այնպէս, ինչպէս խօսել է նա.

«Ճետեանքում կարող է ստացվել,—ասում է սոց.-լեզ. Սիդորովը,—որ մթաղնվի դասակարգային կռիւր ազգային միութիւնների մէջ, որոնք ստիպված են՝ յանուն համազգային շահերի պաշտպանութեան՝ ի մի միացնել պրոլետարիաւր բուրժուազիայի հետ, որ առանց այն էլ բացառիկ դէպքերում, օրինակ հայ-թուրքական բնդհարումների ժամանակ, անխուսափելի է դառնում։ Սակայն առ հաւարակ ազգային կազմակերպութիւնների այդօրինակ կղզիացումը հազիւ թէ կարող է նպաստաւոր համարվել միջազգային աշխատաւոր ժողովրդին միացնելու համար։ Այսպէս օրինակ, կազմակերպելով կուսակցական արհեստակցական միութիւններ, հայկական Դաշնակցութիւն կուսակցութիւնը ահամայից յարուցանում էր տարբեր պաշտպանված արհեստակցական շահերի հողի վրա ազգային անտագոնիզմ հայերի, թուրքերի և վրացիների միջև թրփխում»*)։

Զր նախած արան խորհրդաժողովը ազգային հարցի մասին բնագունում է մի օրոշում, որի սկզբունքային մասը «զրաւում է, որ փոքրամասնութիւն կազմող էկստերրիտորիալ ազգութիւնների ազգային իրաւունքների վերաբերեալ խնդրի լուծումը չէ կարելի զտնել բացառապէս տերրիտորիալ աւտօնօմիայում ու տեղական ինքնավարութեան մէջ, և որ այդ պատճառով ազգային հարցի լուծման անհրաժեշտ նախադրեալն է հանդիսանում Ռուսաստանի սահմաններում հաւարակա-իրաւական բնաւորութիւն ունեցող ազգային-ինքնավար էկստերրիտորիալ օրգանների կազմակերպումը»*)։

*) Id., էջ 56.

*) Протоколы, էջ. 62—63. Կանչը կանչի դաշնակցական «Թեօքտիկոսներն». ինչն է խօսում նրանց մասին «քոյր կուսակցութեան» ներկայացուցիչը։

*) Протоколы, էջ 143—144.

Պարզ է միանգամայն, որ սոց-յեղ. հոսանքների խորհրդած-
ղովը սրանով առաջ է մղում ազգային աւտոնոմիայի զաղա-
փարը:

Դա սիօնիզմի յաղթանակն է. ազգային աւտոնոմիան
սիօնիստական հրէութեան ցնորամտութիւնն է: Եւ այդ յաղ-
թանակը ամեն անգամ տեղի է ունենում այնտեղ, որտեղ հա-
սարակական շարժումը նացիօնալիստական գոյն է կրում, որ-
տեղ ընտրութիւն է արժանացնում սոցիալիզմի ու նացիօնալիզմի
միջև՝ յօգուտ վերջինիս: Նոյն ընտրութիւնն են արել սոց-յե-
ղափոխական կոչված կազմակերպութիւնները Ռուսաստանում:

Այլապէս չէր էլ կարող լինել: Այդ կազմակերպութիւն-
ները ըստ իրանց էութեան մանր-բուրժուական են, և բացի
ս.-ր.-ներից, նրանք զուտ ազգային ծագում ունեն, հետեա-
բար՝ նրանք միանգամայն նացիօնալիստ հոսանքներ են: Խօր-
հրդաժողովի արձանագրութիւնները, թէօրեալական տեսա-
կէտից, սրաբայ նացիօնալիզմի թանկագին գոհարներ են
տալիս. մարդիկ իրանց տանը և իւրաքանչեւ իրենցով
փառաբանել են այն նացիօնալիզմը, որը հրապարակում ճար-
պիկօրէն քողարկում են,

Նացիօնալիզմի ամենաթույլ արտայայտիչները ս.-ր.-ներն
են. առհասարակ նրանց տեսակէտը ազգային հարցում տար-
տամ և անորոշ է, որ շատ բնորոշ է ս.-ր.-ական իդէօլոգիա-
յի համար. այն ժամանակ, երբ նրանց շարքերը շարժւում են
ազգայնական դրօշակի տակ, ս.-ր. պատգամաւորներից մի եր-
կուսը խորհրդաժողովում միջազգային և հակազգայնական
Ֆրադէօլոգիա են բանեցնում:

P. P. S.-ի ներկայացուցիչը կարծում է, որ սոցիալիզմը
կուլտուրայի գործն է, իսկ կուլտուրան միշտ էլ ազգային
է*): Ուրեմն պէտք է եզրակացնել, որ սոցիալիզմը ազգայնա-
կան է: Սխալ և անտեղի համեմատութիւն: Նոյնպիսի յաշո-

*) Протокол, էջ 16.

զութեամբ կարելի է ասել՝ սոցիալիզմը կապիտալիզմի գործն
է, կապիտալիզմը մասնաւոր-սեփականատիրական է, ապա
ուրեմն՝ սոցիալիզմը հիմնւած պէտք է լինի մասնաւոր սե-
փականութեան վրա: Նացիօնալիզմը անհեթեթութիւնից աչն
կողմը չէ գնացել:

Վրացի իշխանների կուսակցութիւնը, լինելով ու մնա-
լով «սոցիալիստական», մի բոլոր անգամ չէ մոռանում, որ
Թիֆլիսը Վրաստանի մայրաքաղաքն է և աշխարհի պէտք
է լինի յաւիտեան: Սոց.-Ֆեդերալիստների ներկայացուցիչը
խորհրդաժողովում պնդել է՝ «շատ պատճառներով Թիֆլիզը
ամենևին չէ կարող դուրս մնալ Վրաստանի ինքնօրինութեան
սահմաններից»*):

Նացիօնալիզմի կատարելատիպը տալիս են սերպիստները.
պէտք է խոստովանել, որ նրանց գրականութիւնը, մեծ մա-
սամբ նւիրւած ազգային շարժման, նացիօնալիզմի յանդուգն
ու բացերես գովքն է անում: Ինչ վերաբերում է խորհրդա-
ժողովին, Սերպի պատգամաւորներից մէկը այնտեղ հետեւեալ
պերճախօս դարձւածքն է շուայել. «Ես չեմ կարող երևակա-
յել որեւէ հակամարտութիւն նացիօնալիզմի և սոցիալիզմի
միջև ոչ զաղափարում, ոչ էլ դէպի այդ գաղափարը տանող
շարժման բնթացում»**): Իսկ սրանից յետոյ ինձ թւում է,
թէ հակամարտութիւն չէ կարող գոյութիւն ունենալ և սո-
ցիալիզմի ու անտիսեմիտիզմի, և սոցիալիզմի ու բուրժուա-
կան կարգերի, և սոցիալիզմի ու շարգերի կամ սոցիալիզմի
և ոչ մի բանի միջև...

Հրէական նացիօնալիստներից ետ չեն մնում պանթոնե-
նիստները: Հայ մարքսիստական գրականութեան մէջ, որքան
մենք գիտենք, բազմիցս առիթ է եղել պատուելու դաշնակ-

*) Протокол, էջ 105. Նա դեռ անելի հեռուն է գնացել՝ քար նետելով
իր հայ ընկերների պարտէզը: Նա պատմում է, թէ ինչպէս հայ-թուրքական կո-
տորածների ժամանակ դաշնակցականները Թիֆլիսում քանիցս նստալարմակ են
նղել:

**) Ibid., էջ 16.

ցականների կեղծ սոցիալիստական շինարար: Սակայն և այն-
պէս մենք չենք կարող զրկել մեզ բաւականութիւնից ընթեր-
ցողին հաղորդակից դարձնելու Հ. Յ. Դաշնակցութեան պտու-
ղածուոր պ. Թիւնի աղբայնամուլ ցաւտուն մտքին, որ այդ
պարոնը արտայայտել է «սոցիալիստների» կոնֆերանսում
— «սոցիալիզմը այսպէս տաժ պէտք է աղբայնացւի»*):

Ի՞նչ ցուցանէ առաջ:

Նացիոնալիստները աւտոնոմիա են պահանջում, որ մի-
անգամայն աւելորդ է այսօրւայ Ռուսաստանում և վնասա-
կաւոր՝ հետեւողական ու զիտակից պրոլետարիատի տեսա-
կէտից:

Իսկ այդ տեսակէտը հազանացիոնալիստական ու միջադ-
առին է: Այն դաւանողներից ու պաշտպանողներից նրանք,
որոնք կանգնած են աւտոնոմիստական պատւանդանի վրա,
վերջին հաշւով յարում են նացիոնալիզմին:

Այս հանդամանքը իմանանք, ճանաչենք ու լաւ լիշենք:

1914 թ.,

Մոսկւա:

*) Протоколы, т. 65.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0200765

